

VERGİ SİSTEMİNİN ÖLKƏNİN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINDA ROLU

E.S. Məmmədli

Azərbaycan Universiteti, Ceyhun Hacıbəyli, 71, Bakı, Azərbaycan

e-mail: emil.mammadly@student.au.edu.az

Xülasə. Məqalədə Azərbaycanın vergi sisteminin müasir vəziyyəti, inkişaf xüsusiyyətlərini araşdırılır.

Açar sözlər: Vergi, vergi sistemi, vergi məəcəlləsi, maliyyə.

Giriş

Vergilər dövlətin yarandığı vaxtdan cəmiyyətdə iqtisadi münasibətlərin zəruri həlqəsi olmuşdur. İdarəetmə formalarının inkişafı və dəyişməsi həmişə vergi sisteminin transformasiyası ilə müşayiət olunur. Müasir sivil cəmiyyətdə vergilər dövlət gəlirlərinin əsas formasıdır. Dövlət vergilərin köməyi ilə ölkənin iqtisadi sistemində təsir göstərir, müvafiq məbləğdə vergi ödənişlərini alır və vergilərin təsiri nəticəsində yaranan iqtisadi effektləri (istehsal həcmələrinin artımı, kapital qoyuluşlarının artması, mənfəət normasının artımı) təmin edir.

Vergi sistemi vergilərin yığılmasını və dövlətdə bölüşdürülməsini tənzimləyən qaydalar və qanunlar məcmusudur. O, ilk növbədə tənzimləyici funksiyalarına görə iqtisadiyyata böyük təsir göstərir. Düzgün tərtib edilmiş vergi sistemi dövlətə öz funksiyalarını maliyyələşdirmək, infrastruktur yaratmaq və saxlamaq, sosial münasibətləri tənzimləmək üçün kifayət qədər vəsait toplamağa imkan verir. Eyni zamanda, iqtisadi artıma və biznesin inkişafına təkan verir. Digər tərəfdən, düzgün olmayan və səmərəsiz vergitutma ölkənin iqtisadi inkişafına mənfi təsir göstərə bilər. Məsələn, yüksək vergilər biznesin investisiya fəaliyyətini məhdudlaşdırır, mənfəəti azaldır və bununla da iqtisadi artım üçün stimulları zəiflədə bilər. Vergilər inflyasiya səviyyəsinə və ölkədəki ümumi iqtisadi vəziyyətə də təsir edə bilər. Bundan əlavə, vergi sistemi iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə birbaşa təsir göstərə bilər. Məsələn, bəzi sahələr üçün vergi güzəştləri onların inkişafına təkan verə bilər, yüksək vergilər isə bu sahələrin inkişaf imkanlarını məhdudlaşdırır [3].

Ölkənin iqtisadi inkişafında vergi sisteminin rolu və əhəmiyyəti

Ümumiyyətlə, vergi sistemi ölkənin iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. İqtisadiyyatın xüsusiyyətlərini və dövlətin tələbatını nəzərə alan düzgün tərtib edilmiş vergi sistemi investisiya fəaliyyətini və biznesin inkişafına təkan verməklə yanaşı, sosial sabitliyə və əhalinin rifahının yüksəlməsinə təkan verə bilər. Bundan əlavə, nəzərə almaq lazımdır ki, vergi sistemi şəffaf və ədalətli olmalıdır. Bu o deməkdir ki, vergi dərəcələri obyektiv amillər əsasında müəyyən edilməli və vergi ödəyicilərinin onları ödəmək imkanları nəzərə alınmalıdır.

Vergi sistemi hər bir ölkədə vergini formalaşdıran əsas elementlərin qarşılıqlı əlaqədə olan məcmusudur. Bu elementlərə aşağıdakılar aiddir:

- 1) Vergi qanunvericiliyi sistemi və onun prinsipləri;
- 2) Vergi siyasətinin prinsipləri;
- 3) Verginin təyin olunması qaydası;
- 4) Vergilərin növləri və elementləri;
- 5) Verginin büdcə üzrə bölüşdürülməsi qaydası;
- 6) Vergi orqanları sistemi;
- 7) Vergi nəzarətinin formaları və üsulları;
- 8) Verginin hesablanması və ödənilməsi qaydası.

Müasir dünyada vergi sisteminin harmonizasiyası da mühüm rol oynayır. Qloballaşma və iqtisadiyyatların inteqrasiyası ölkələr arasında vergi fərqlərinin qarşısını almaq və vergidən yayınma ehtimalını azaltmaq üçün vergi siyasəti sahəsində razılaşdırılmış fəaliyyət tələb edir. Buna ümumi vergi standartlarının hazırlanması, vergi sistemlərinin əlaqələndirilməsi və ölkələr arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq vasitəsilə nail olmaq olar. Hazırda bir çox ölkələr və beynəlxalq təşkilatlar Google, Amazon və Facebook kimi dünyanın ən böyük korporasiyalarının vergiyə cəlb edilmə məsələlərini geniş şəkildə müzakirə edirlər. Bu şirkətlər tez-tez vergidən yayınmaq məqsədilə gəlirlərini aşağı vergi dərəcələri olan ölkələrə köçürür, nəticədə milli büdcələr üçün itkilər yaranır.

Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, COVID-19 pandemiyası ilə əlaqədar bəzi ölkələr böhranın iqtisadi nəticələri ilə mübarizəyə yönəlmiş yeni vergi tədbirləri tətbiq etmişlər. Məsələn, pandemiya zamanı rəqəmsal xidmətlərə və iri şirkətlərin əlavə mənfəətlərinə vergilər tətbiq edilmişdir. Nəhayət, qeyd etmək yerinə düşər ki, hal-hazırda bir çox ölkələr prosedurları sadələşdirmək və kiçik və orta biznesin vergi yükünü azaltmaq məqsədilə öz vergi sistemlərində islahatlar aparırlar. Belə tədbirlər sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlverişli mühitin yaradılmasına və iqtisadi artımın stimullaşdırılmasına yönəlmişdir [5].

Azərbaycan Respublikasının vergi sisteminin xüsusiyyətləri

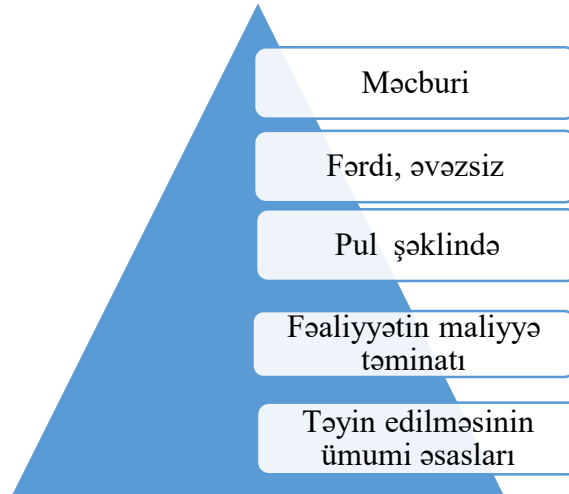
Azərbaycan Respublikasında effektiv vergi sisteminin formalaşması mühüm dövlət əhəmiyyətli iqtisadi məsələlərdən biridir. Azərbaycan Respublikasının Vergi məəcəlləsində (11 maddə) verginin mahiyyəti, dövlətin və bələdiyyələrin fəaliyyətlərinin maliyyə təminatları məqsədilə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətindəki pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi formasında (məəcəllədə başqa hal nəzərdə tutulmadığı halda), dövlət büdcəsinə, eləcə də yerli büdcələrə köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödəniş kimi izah edilir [1].

Respublikanın Vergi məəcəlləsinə əsasən vergilərin xarakterik əlamətlərini aşağıdakı kimi sistemləşdirmək olar:

1. Məcburi: İstənilən vergi ödəyicisi qanunla müəyyən olunmuş vergiləri ödəməlidir;
2. Fərdi, əvəzsiz: Vergini ödəyən istənilən şəxs qarşılığında heç bir xeyir əldə etmir;
3. Pul şəklində: Vergi yalnız pul formasında ödənilir;

4. Fəaliyyətin maliyyə təminatı: Vergi dövlət və yerli büdcələrin gəlirinin əsas mənbəyi kimi çıxış edir;

5. Təyin edilməsinin ümumi əsasları: Vergitutmanın elementləri müəyyən olunduğu halda, vergi müəyyən olunmuş hesab edilir.

Şəkil 1. Vergilərin xarakterik əlamətlərinin sxematik təsviri

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Vergi orqanları tərəfindən respublikamızda “kölgə iqtisadiyyatı”nın miqyasının azaldılması, iqtisadiyyatda şəffaflığın təmin olunması və s. istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər çərçivəsində ƏDV-nin inzibatçılığı ilə əlaqədar bir neçə rəqəmsal mexanizmlər tətbiq edilmişdir. Onlara misal olaraq ƏDV depozit hesabı, ƏDV-nin qaytarılması məqsədilə “Vahid elektron platforma”, elektron vergi hesab-fakturaları, və s. göstərmək olar.

Vergi sistemində həyata keçirilən müxtəlif islahatlar vergi daxilolmalarının davamlı surətdə artmasına imkan verir. Azərbaycan Respublikasının vergi sisteminin rəqabətə davamlılığını təmin etmək üçün vergi sistemində beynəlxalq təcrübədən istifadə məsələləri həmişə diqqət mərkəzində saxlanılır, bunun üçün də beynəlxalq əlaqələr genişləndirilir. Ölkədə biznes mühitinin müntəzəm olaraq şəffaflaşması nəticəsində dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının dinamikasında mühüm dəyişikliklərə səbəb olur. Statistika əsasən Dövlət Vergi Xidmətinin xəttiylə 2024-cü ildə dövlət büdcəsinə 15,8 milyard manatdan çox vergi daxil olmuşdur ki, bu isə proqnozda nəzərdə tutulandan 538 milyon manat artıq olmuşdur. Qeyri-neft-qaz sektorundan daxilolmaların həcmi 11,3 milyard manata yaxın olmuşdur ki, bu isə proqnozda nəzərdə tutulandan əlavə 337,3 milyon manat vəsaitin daxil olmasına səbəb olmuşdur. Bu sektordan vergi daxilolmalarının həcmi 2023-cü ilə nisbətən 2024-cü ildə 1,3 milyard manat (13,6%) artmışdır. Ödənilmiş vergilərin 30,2%-i neft-qaz sektorundan, 69,8%-i qeyri-neft-qaz sektorundan ödənilmişdir [6].

Nəticə. Effektiv vergi siyasətinin mövcudluğu vergi daxilolmalarının həcmnin artmasına şərait yaradır. Bu baxımdan müstəqilliyimizin ilk illərindən etibarən ölkəmizdə fəaliyyət göstərən vergi siyasətinin daima təkmilləşdirilməsinə istiqamətlənmiş mühim işlər görülmüşdür. Vergi sisteminin genişləndirməsi məqsədilə onun aşağıdakı istiqamətlərdə daha da təkmilləşdirilməsi təklif edilir:

1) Respublikanın gələcək dövrdə icrası nəzərdə tutulan vergi siyasətində dünya ölkələrinin qabaqcıl təcrübəsindən istifadə etməklə, eyni zamanda milli xüsusiyyətləri özündə birləşdirən vergi sisteminin inkişaf etdirilməsi;

2) Ölkə əhalisinin vergi mədəniyyətinin səviyyəsinin yüksəldilməsi; insanlara verginin mahiyyətinin izah olunması və vergi ödəyiciləri qismində onlara əlverişli və səmərəli vergi xidmətlərinin təklif olunması, vergi daxilolmalarının həcmnin artmasına yaxşı təsir edə bilər.

3) İnvestorları, biznesmenləri cəlbədən sadə və eləcə də, şəffaf və sabit olan vergi sisteminin qurulması məqsədilə bu istiqamətdə islahatların daima təkmilləşdirilməsi və s.

Beləliklə, vergi sistemi istənilən ölkənin iqtisadiyyatına və onun inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərir. Düzgün tərtib edilmiş və səmərəli fəaliyyət göstərən vergi sistemi iqtisadi artıma, sosial sabitliyə və əhalinin rifahına töhfə verə bilər. Odur ki, vergi siyasətini tərtib edərkən və həyata keçirərkən onun bütün aspektlərinin nəzərə alınması vacibdir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, Bakı, 2000
2. Məcidov M.K. (2013), Vergi sistemi, dərslik, Bakı, 507
3. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Kəlbəyev Y.A., Rzayev Z.H. (2006), Vergilər və vergitutma, dərslik. Bakı, səh.512.
4. Налоги и налогообложение в России (2019), Учебник: под ред. В.П. Захарова М, с.559
5. Зареев А.С., Хазипов А.И., Дубровская Е.С. (2023), Влияние налоговой системы на экономику и ее развитие, Международный научный журнал «ВЕСТНИК НАУКИ» № 5 (62) Т.3, с. 81-85
6. <https://www.taxes.gov.az/az/post/3834>

THE ROLE OF THE TAX SYSTEM IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

E.S. Mammadli

Azerbaijan University, Ceyhun Hajibeyli, 71, Baku, Azerbaijan

Abstract. The article examines the modern state of the tax system of Azerbaijan and its development features.

Keywords: Tax, tax system, tax code, finance.